

Lasten hyvinvointi Suomessa I
 Jatkuuko lasten hyvinvoinnin menestystarina? –konferenssi
 Tiistaina 28.3.2017
 Helsinki, Paasitorni

Lea Pulkkinen

Yhteinen lapsikäsitys johtamisen perustana

1. Käsitteellinen viitekehys

Lapsikäsitys on osa käsitteellistä viitekehystä, johon kuuluvat maailmankuva, maailmankatsomus ja ihmiskäsitys. **Maailmankuva** selittää olemassaoloa, esimerkiksi sen, että kaikki on materiaa (materialismi) tai kaikki riippuu Jumalasta (deismi) tai kaikki on ykseyttä (panteismi). Maailmankuva voi olla uskonnollinen, tieteellinen tai kulttuuriin sitoutunut ja sen mukaan ihmiset ajattelevat, mitä elämä on ja mistä se riippuu. **Maailmankatsomus** puolestaan sisältää täydentävät arvot ja käsityksen siitä, mikä on elämän tarkoitus ja päämäärä ja miten pitäisi elää.

Yleisesti voidaan sanoa, että **ihmiskäsitys tai ihmiskuva** on yksilön tai yhteisön käsitys siitä, mikä on ihmisen olemus, alkuperä ja päämäärä ja mikä asema ihmisellä on suhteessa toisiin ihmisiin ja ympäristöön. Eri uskonnoilla, filosofisilla suuntauksilla ja tieteenaloilla on erilaisia ihmiskäsityksiä. Myös tieteenalojen, kuten psykologian, eri suuntauksilla on erilaisia painotuksia ihmiskäsityksessä.

Käsitys lapsesta eli **lapsikäsitys** on sidoksissa maailmankuvaan, maailmankatsomukseen ja ihmiskäsitykseen. Tieteellinen lapsikäsitys ammentaa perusteita tieteellisestä tutkimuksesta. Lapsikäsityksessä sanaan lapsi sisältyy lapsen ja lapsuuden suhde aikuiseen ja aikuisuuteen.

2. Lapsikäsitys hallituksen kärkihankkeissa

Sipilän hallituksen kärkihankkeissa on useita lapsia (siis alle 18-vuotiaita) koskettavia hankkeita. Kaikkien niiden lapsikäsitystä voitaisiin tarkastella, mutta otan tässä esiin kaksi hanketta: opetus- ja kulttuuriministeriön hallinnoiman kärkihankkeen ”Parannetaan taiteen ja kulttuurin saavutettavuutta” ja sosiaali- ja terveysministeriön hallinnoiman hankkeen ”Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelma”. Molemmista hankkeista on tarkoitus parantaa lapsille tarkoitettuja palveluja ja molemmat hankkeet pyrkivät toteuttamaan YK:n lapsen oikeuksien sopimusta.

Taiteen ja kulttuurin saavutettavuuden parantamista koskevassa kärkihankkeessa tavoitteena on

- tuoda kulttuuri osaksi lasten arkea, vahvistaa lasten ja nuorten luovuutta sekä lisätä taiteen ja kulttuurin saavutettavuutta ja

toimenpiteenä on

- edistää lastenkulttuurin ja taiteen perusopetuksen toimijoiden yhteistyötä koulujen ja varhaiskasvatuksen toimijoiden kanssa sekä lisätä lasten ja nuorten mahdollisuuksia harrastaa taidetta ja kulttuuria koulun tiloissa.

Taustalla on lapsen oikeuksien sopimuksen 31. artikla:

- Tunnustetaan lapsen oikeus lepoon ja vapaa-aikaan, leikkimiseen ja virkistystoimintaan, osallistumisen kulttuurielämään ja taiteisiin. Edistetään

yhtäläisten mahdollisuuksien tarjoamista kulttuuri-, taide-, virkistys- ja vapaa-ajan toimintoihin.

Lapsi- ja perhepalveluiden muutosohjelman tavoitteena on

- tuottaa nykyistä lapsi- ja perhelähtöisemmät, ennaltaehkäisevät ja vaikuttavat palvelut.

Kärkihanketta ohjaavat seuraavat keskeiset periaatteet:

- Lapsen oikeudet ja lapsen etu
- Voimavarojen vahvistaminen, mikä sisältää sen, että tunnustetaan yksilöjen erilaisuus sekä lasten, nuorten ja vanhempien omaehtoinen toimijuus ja yhteisöjen merkitys. Palveluja kehitetään vahvistamaan lapsen ja nuoren kehitystä ja hyvinvointia suojaavia tekijöitä.
- Lapsi-, nuori- ja perhelähtöisyys ja
- Perheiden monimuotoisuus (kahden ja yhden huoltajan perheet, uusperheet, sateenkaariperheet, monikulttuuriset perheet, maahanmuuttajaperheet, adoptio- ja sijaisperheet ja vammaisten ja pitkäaikaisten perheet)

Taustalla on useita lapsen oikeuksien sopimuksen artikloita, esimerkiksi

- artikla 2: Tunnustetaan lasten oikeudet taustasta riippumatta,
- artikla 3: turvataan hyvinvoinnille välttämätön suojele
- artikla 12: taataan lapsen oikeus ilmaista näkemyksiään häntä itseään koskevissa asioissa
- artikla 18: tuetaan vanhempia kasvatustehtävässä
- artikla 24: kehitetään ehkäisevää terveydenhuoltoa, vanhempainohjausta ja perhepalveluja.

1900-luvun loppupuolen merkittävä aikaansaannos lasten oikeuksien kannalta oli YK:n lapsen oikeuksien sopimus. Sen lapsuuskäsityksessä on lapsioikeusjuristi Suviaanna Hakalehdon (2016) mukaan

- ensinnäkin keskeistä lapsen asema oikeuksien haltijana; ne asettavat vaatimuksia viranomaisille
- toiseksi sopimuksessa painopiste siirtyy lapsen suojelusta suppeassa merkityksessä laajempaan lapsen oikeuksien suojeluun
- kolmas keskeinen elementti on lapsi aktiivisena osallistujana omaa elämäänsä koskevassa päätöksenteossa ja toiminnassa; kyse ei ole vain lapsen kyvystä osallistua, vaan sellaisten olojen luomisesta, jossa osallisuus oikeudet voivat toteutua.

Hakalehdon mukaan Lapsen oikeuksiin sisältyvä lapsikäsitys on pirstaloitunut ja normittava. Sopimus perustuu pitkälti länsimaiselle käsitykselle lapsesta autonomisena toimijana ja lapsuudesta, joka on elämänkulussa yksilön kasvun, kehityksen ja yhteiskuntaelämään harjaantumisen vaihe. Sopimus nostaa esiin ”vastuullisen ja lainkuuliaisen lapsen, joka on kypsä ottamaan osaa itseään koskevaan päätöksentekoon” (Hakalehto, 2016). Sen perustana on lapsuuden tutkimuksen myötä muuttunut käsitys lapsesta hoivaa ja huolenpitoa tarvitsevasta kasvatuksen kohteesta kompetentiksi osajaksi ja aktiiviseksi toimijaksi, jolla on oma tunnustettu paikkansa yhteiskunnassa. Suvilehto huomauttaa siitä, että tutkimusten mukaan lapset itse eivät näe itseään irrallisina lähipiiristään ja että he odottavat apua ongelmiinsa lähipiiriltä eikä viranomaisilta.

Lasten kesken on suuria eroja kaikilla toiminnan alueilla syntymästä 17-vuotiaaksi. Voidaankin kysyä, onko tällöin kadotettu näkemys lasten yksilöllisistä piirteistä ja tarpeista kehityksen eri vaiheissa? Käsite ’lapsi’ ole mikään yhtenäinen entiteetti. Eikö olisi

myös oikeus olla erilainen lapsi ja oikeus olla osallistumatta? Muuten tämä lapsikäsitys tekee toisenlaisista lapsista ongelman.

Miten voitaisiin luonnehtia hallituksen kärkihankkeiden lapsikäsitystä?

Lapsikäsitksen taustalla oleva **maailmankuva** on lähinnä tieteellinen, ei esimerkiksi uskonnollinen, mikä voisi olla lapsikäsitksen perusta jossakin toisessa kulttuurissa.

Maailmankatsomukselle on ominaista ihmisten tasa-arvoisuuden tunnustaminen ja yhtäläisten oikeuksien ja hyvinvoinnin turvaaminen kaikille. Arvot ovat Schwartzin (1992) arvoteorian näkökulmasta yhteiskuntaa säilyttäviä ja turvallisuutta korostavia, mutta myös itseilmaisua ja siten muutosta arvostavia.

Ihmiskäsitys on lähinnä humanistinen, jonka mukaan ihminen on vapaa, itseohjautuva, ainutlaatuinen ja tavoitteellisesti toimiva yksilö, joka luottaa omiin kehitysmahdollisuuksiinsa.

Lapsikäsitys perustuu tietoon lapsen elämään vaikuttavista tekijöistä. Molemmille hankkeille yhteistä on tunnistaa seuraava:

- lasten erilaisuus ja yksilölliset tarpeet;
- lapsen oikeuksilla turvataan lapsen etu ja kestävä kehitys;
- lapsen kehitys ja hyvinvointi vaativat aikuisten suojelua ja huolehtivaa kasvatuskulttuuria;
- lapset kasvavat ja kehittyvät erilaisissa ympäristöissä;
- lapset ovat aktiivisia toimijoita oman elämänsä rakentajina ja heillä on kokemusta ja tietoa, jota aikuisten tulee arvostaa.

Kärkihankkeiden lapsikäsitys on lähellä määritelmää, joka on kehitetty kansainvälisen the Alliance for Childhood European Network Group (2017) –organisaation piirissä. Se sisältää ymmärryksen lasten ja nuorten ominaislaadusta, tarpeista, hyvinvoinnista ja osallisuudesta oman elämänsä ja tulevaisuuden aktiivisina toimijoina.

- *Lapsella on sisäsyntyinen potentiaali kasvaa, oppia ja kommunikoida sekä osallistua omalla tavallaan ja omine oikeuksineen ja velvollisuuksineen yhteisönsä toimintaan.*
- *Lapsi on aktiivinen toimija omassa elämässään ja suhteessa toisiin ihmisiin. Lapsi ei ole kohde, jota tungetaan aikuisen valitsemaan muottiin.*
- *Aikuiset, jotka ovat herkkiä lapsen tarpeille, auttavat lapsen ainutlaatuisuuden kehkeytymisessä.*
- *Lapsen vuorovaikutuksen ja suhteiden laatu aikuisiin ja toisiin lapsiin vaikuttaa heidän kasvuunsa ihmisinä joko myönteisesti tai kielteisesti.*
- *Lapset luovat kanssamme maailmaa ja muuttavat sitä*
- *Inhimillinen kehitys on yksilön ainutlaatuisuuden kehkeytymisprosessi, johon vaikuttavat keskenään vuorovaikutuksessa olevat biologiset, psykologiset, sosiaaliset, kulttuuriset, henkiset ja yhteiskunnalliset tekijät.*

3. Lapsilähtöinen toimintakulttuuri

Kärkihankkeiden lapsikäsitys muodostaa vankan perustan tavoitteeksi asetetulle lapsilähtöiselle toimintakulttuurille. Lapsilähtöisyyden vastakohtaksi voidaan käsittää **aikuis- tai viranomaislähtöisyys**, joka on autoritaarista ja määrävää. Se sisältää aikuisen oikeuden käyttää valtaa, järjestää asioita lasta kuulematta, arvostella ja rangaista. Aikuisten

tai organisaatioiden tarpeista, tavoitteista ja mahdollisuuksista riippuu esimerkiksi se, mitä ns. palveluja lapselle tarjotaan. Se voi ilmetä myös välinpitämättömyytenä lapsen tarpeista ja epäjohtonmukaisuutena.

Mitä lapsilähtöisyys on? Läheisiä käsitteitä ovat lapsijohtoisuus ja lapsikeskeisyys (Paalasmaa, 2016). **Lapsijohtoisuus** on sallivaa, lapsen tarpeita toteuttavaa ja lapsen hallitsemaa. Se voi olla ns. curling-vanhemmuutta, lapsen tien silottelua, joka voi johtaa vaikeuksiin sietää pettymyksiä ja vaikeuksiin toisten huomioon ottamisessa. Lapsijohtoisuuden ohella puhutaan **lapsikeskeisyydestä**, jossa lapsen yksilöllisyyttä kunnioitetaan ja lapsi hyväksytään omana itsenään ja aktiivisena toimijana. Lapsikeskeisyys saatetaan ymmärtää siten, että se kaventaa aikuisen positiivista auktoriteettia ja johtaa vanhemman tai opettajan passiivisuuteen ja vastuun kaventumiseen. Jarno Paalasmaan mukaan **lapsilähtöisyys** on termi, joka on ikään kuin kehitelty versio lapsikeskeisyydestä. Hän kiteyttää lapsilähtöisyyden pyrkimykseksi rakentaa lasta aktivoiva kasvutapahtuma lapsen ja nuoren kehitysvaiheisiin perustuvasta tiedosta ja havainnosta käsin sekä yritykseksi ymmärtää lasta ja ylipäättään ihmistä. Lapsilähtöisyyteen kytetään usko lasten kykyihin ja potentiaaleihin ja sen ymmärtäminen, miten moninaista lahjakkuutta on olemassa. Lapsen kasvu on prosessi, jota aikuinen tukee, ja tässä prosessi lapsi on aktiivinen toimija. Hänen kiinnostuksensa kohteet suuntaavat toimintaa. Lapsilähtöisyys on myös lapsuuden kunnioitusta ja lapsen persoonallisuuden näkemistä ja arvostamista.

Johtamassani Lapsesta aikuiseksi –tutkimuksessa (Pulkkinen, 2017) saadut tutkimustulokset osoittavat, että **lapsilähtöiset vanhemmat**

- olivat johdonmukaisesti kykenevämpiä jäsentämään käyttäytymistään lapsen näkökulmasta kuin aikuislähtöiset vanhemmat
- loivat ilmapiirin, jossa lapset voivat tuntea vanhempiensa lämpöä ja hyväksyntää, kestäväää omistautumista ja kiinnostusta lapsen asioita ja toimintaa kohtaan,
- ottivat huomioon lapsen mielipiteitä ja
- reagoivat lapsen tarpeisiin tyydytystä tuottaen ja tukea antaen.

Vanhemman lapsilähtöisyys ilmeni samalla tavoin tilanteesta toiseen, joten vanhempien lapsilähtöisyyden asteessa erot säilyivät samansuuntaisina. Kyky nähdä asioita toisen näkökulmasta on pysyvä taipumus ja osa ihmisen persoonaa ja tiedostamisprosessia, mutta sitä voi myös oppia. Keskiäikuisuuteen ulottuva kehityksen seurantalutkimus osoitti, että lapsilähtöinen vanhemmuus antaa hyvän perustan ihmisen itsesäätelyn ja joustavan (resilient) persoonallisuuden kehitykselle sekä hyvälle sosiaaliselle toimintakyvyille niin työelämässä kuin muilla elämän aloilla.

Tutkimus antaa vahvat perusteet sille, että vanhempia tulee arvostaa lastensa kasvattajina ja huoltajina. Varhaiskasvatuksen nykyinen määritelmä institutionaalisenä kasvatuksena (pedagogiana) on vaarassa syrjäyttää hyvän kotikasvatuksen ensiarvoisen merkityksen lapsen elämälle ja tulevaisuudelle. Lapsen oikeuksien sopimuksen mukaisesti vanhempia tulee tukea heidän kasvatustehtävässään.

4. Suomalaisen lapsilähtöisyyden muotoutuminen

Lapsuuden historian tutkijat ovat kuvanneet sitä, miten raa’asti lapsia on kohdeltu tunnetun historian ajan. Raakuutta, kovuutta ja lasten seksuaalista hyväksikäyttöä esiintyy edelleen, vaikka niitä vastaan taistellaan.

Lapsilähtöisemmän kasvatuksen puolesta ovat puhuneet ja kirjoittaneet monet kuuluisiksi tulleet kasvatustutkijat (ks. Grue-Sorensen, 1961; Paalasmaa, 2016). Ensimmäisenä on mainittu Johan Amos Comenius (1592-1670), joka nosti esiin kehitysvaiheajattelun ja sen, että lapset oppivat erilaisia asioita ja eri tavoilla eri-ikäisinä. Hän

tunnusti leikin, liikunnan, oma-aloitteisuuden, yhdessäolon ja ilon merkityksen lapsen kehitykselle. Myös koulun pitäisi olla leikin työpaja.

Lapsikeskeisen ajattelun juuret usein paikannetaan 1700-luvulla eläneeseen Jean-Jacques Rousseau'hon (1712-1778), joka korosti lapsen henkilökohtaista autonomiaa ja yksilöllisyyden kunnioittamista. Lapsia ei pidä kasvattaa ennalta määrättyyn standardimuottiin tai oman ajatusmaailman jatkeeksi. Hänelle ihminen on perimmältä olemukseltaan vapaa ja hyvä, kun taas katolinen kirkko näki ihmisen perisyntin turmelemana. Valistusfilosofia korosti järkeä, mutta Rousseau kritisoi sitä ja korosti tunnetta. Rousseau rakentaa käsityksensä lapsen luontaisen hyvyyden ja vapauden varaan. ”Rousseau ei uhraisi lapsuutta tulevaisuudelle vaan lapsuudesta käsin luotaisiin tulevaisuutta” (Paalasmaa, 2016, s. 41).

Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827) laajensi Rousseauin ajattelua sosiaalisen kasvatuksen ja kasvatukseen sisältyvän rakkauden painotuksilla. Pestalozzin mukaan alussa on tärkeää kaikinpuolinen huolenpito ja luottamuksen herättäminen, jonka jälkeen lapsi alkaa toimia häneen kohdistettujen odotusten mukaan. Myöhemmin lapsi siirtyy ulkokohtaisesta tapamoraalista sisältäpäin ohjautuvaan ja omaan moraaliseen harkintaan perustuvaan toimintaan, mikä viittaa nykykielellä itsesätelyn kehitykseen. Pestalozzia on kutsuttu ihmisrakkauden neroksi, tien näyttäjäksi ja Euroopan kaikkien aikojen suurimmaksi kasvattajaksi. Hän on vaikuttanut Fröbeliin, Dewyhin, Cygnaeukseen ja moniin muihin ja heidän kauttaan suomalaiseen lastentarha- ja päiväkotiperinteeseen sekä kouluun.

Ellen Key (1849-1926) julkaisi vuonna 1900 kirjan Lapsen vuosisata, jossa hän korosti lapsen erityisluonteen tunnistamista. Mitä pienempiä lapset ovat, sitä merkittävämpi kasvatustekijä on vanhempien antama malli ja läsnäolo, rakkaus ja lapsen kehityksen kiirehtimisen välttäminen. Keyn mukaan lapset ovat liikaa aikuisten toiminnan kohteita, heitä muovataan samaan muottiin ja heistä tehdään laumaihmissä sen sijaan, että heidän annettaisiin olla aktiivisia toimijoita. Koulu painotti liikaa muodollista tietoa ja älyllisyyttä eikä ravinnut riittävästi lasten tunne-elämää ja mielikuvitusta. Lapsen luovuus ja sen esille tuleminen edellyttämä vuorovaikutus on 1900-luvun puolivälin jälkeen ollut keskeisenä muun muassa Loris Malaguzzin kasvatustilafilosofiassa.

Kasvatustilafilosofiset näkemykset, lapsen ja lapsuuden tutkimus sekä YK:n ihmisoikeuksien ja lapsen oikeuksien julistukset ovat heijastuneet Suomen lainsäädäntöön ja yleiseen ajattelutapaan.

5. Lapsikäsityksen merkitys johtamisen kannalta

Lasten ja perheiden palvelujen muutosohjelma -hankkeen tavoitteeksi on asetettu myös verkostojohdamisen mallin kehittäminen kunnan, maakunnan ja valtion tasolla. Johtamisen kannalta peruslähtökohta on **kansallinen lainsäädäntö** ja sen tulkinnat. Niihin sisältyy lapsikäsitystä koskevia *jännitteitä* kolmikantasuhteessa *lapsi – vanhemmat – valtiovalta*.

Kirjassaan Lapsen huolto ja tapaamisoikeus lainsäädäntöneuvos Matti Savolainen (1984) kuvaa lapsikäsityksen kehitystä vanhempien ja lapsen välisen suhteen oikeudellisessa sääntelyssä. Jännitettä on ollut kahden periaatteen välillä: valtionpaternalismi ja perheen autonomian periaate. Ne nojautuvat ”vastakkaisiin perusnäkemysiin siitä, millä tavoin vastuun ja vallan jaon ongelma kolmikantasuhteessa lapsi-vanhemmat-valtiovalta on oikeudellisesti järjestettävä” (s. 1). **Valtionpaternalismilla** tarkoitetaan käsitystä, että vastuu lasten kasvatuksesta, hoidosta ja kaikinpuolisesta hyvinvoinnista kuuluu ensi sijassa valtiovalle. Lasten hoidon ja kasvatuksen järjestäminen on siis yhteiskunnallinen tehtävä.

Perheen autonomian periaatteella tarkoitetaan käsitystä siitä, että huolenpidon lapsen kasvatuksesta, hoidosta ja hyvinvoinnista sekä päätösvallan lapsen henkilöä koskevissa asioissa tulee ensi sijassa kuulua lapsen vanhemmille. ”Kysymys on perheen

suojatun yksityisyyden piiriin kuuluvasta asiasta, johon valtiovallan ei tule puuttua, ei edes silloin, kun vanhemmat toimivat tavalla, jota yleisesti hyväksytyn käsityksen mukaan voidaan pitää lapsen edun vastaisena” (Savolainen, 1984, s. 1).

1800-luvun loppupuolelta peräisin olevan holhouslain mukaan alaikäiset lapset kuuluivat perheen, erityisesti isän määräysvaltaan. Holhoojien tehtävänä oli ensisijaisesti omaisuuden hoito, mihin lapsen huolto kytkettiin. Vasta vuonna 1984 voimaan astuneessa lapsen huolto ja tapaamisoikeutta koskevassa lainsäädännössä lapsen ja vanhempien henkilökohtainen suhde ja lapselle kuuluvan omaisuuden hoito erotettiin periaatteellisesti toisistaan. Huolto ja omaisuuden holhous voidaan uskoa eri henkilöille, jos sellainen järjestely on tarpeen .

Vuonna 1983 hyväksytty ja edelleen voimassa oleva lainsäädäntö rakentuu periaatteelle, että lapsen huolto on nähtävä lapselle kuuluvana oikeutena saada vanhemmiltaan osakseen sellaista huolenpitoa, joka vastaa huollolle asetettuja tavoitteita ja periaatteita (Savolainen, 1984, s. 13). Vanhemmille kuuluu huoltajina tietynlainen päätösvalta, mutta huollossa ei ole enää kyse ”vanhempainvallasta”, perheen suojattuun yksityiselämään kuuluvasta asiasta. Jos huoltosuhde toimii moitteettomasti, julkinen valta ei voi puuttua asiaan millään tavalla. Viranomaisinterventio on perusteltavissa, jos on löydettävissä toimiva vaihtoehtoinen ratkaisu, jonka avulla lapsen edut voidaan paremmin turvata. Periaatteena on, että lasta on kohdeltava itsenäisenä yksilönä, jolla on omat tarpeet ja toivomukset, jotka vanhempien on otettava huomioon. Lapsen kasvatuksen ja huolenpidon perimmäisenä päämääränä nähdään lapsen kasvaminen itsenäisyyteen ja vastuullisuuteen. Laki kumoaa vanhempien kuritusvallan. Lapsi saa suojaa vanhempiaan vastaan fyysiseen koskemattomuuteensa, vapauteensa sekä kunniaansa kohdistuvia loukkauksia vastaan. Laki toi esille lapsen autonomian periaatteen eli sen, että ”alaikäiselle lapselle on aikaisempaa selvemmin pyrittävä tunnustamaan itsenäisen oikeussubjetin asema ja että lapselle itselleen on hänen kehitystasettaan vastaavasti annettava itsenäistä päätösvaltaa häntä itseään koskevissa asioissa” (Savolainen, 1984, s. 4).

Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983) määrittelee huoltajien kasvatustavasta sekä sen tukemisesta seuraavaa (§1):

Lapsen huollon tarkoituksena on turvata lapsen tasapainoinen kehitys ja hyvinvointi lapsen yksilöllisten tarpeiden ja toivomusten mukaisesti. Huollon tulee turvata myönteiset ja läheiset ihmissuhteet erityisesti lapsen ja hänen vanhempiansa välillä.

Lapselle tulee turvata hyvä hoito ja kasvatustapa sekä lapsen ikään ja kehitystasoon nähden tarpeellinen valvonta ja huolenpito. Lapselle on pyrittävä antamaan turvallinen ja virikkeitä antava kasvu-ympäristö sekä lapsen taipumuksia ja toivomuksia vastaava koulutus.

Lasta tulee kasvattaa siten, että lapsi saa osakseen ymmärtämystä, turvaa ja hellyyttä. Lasta ei saa alistaa, kurittaa ruumiillisesti eikä kohdella muulla tavoin loukkaavasti. Lapsen itsenäistymistä sekä kasvamista vastuullisuuteen ja aikuisuuteen tulee tukea ja edistää.

Lisäksi kolmannessa pykälässä määritellään lapsen huollon päättyvän täysi-ikäistymiseen: *Lapsen huolto päättyy, kun lapsi täyttää kahdeksantoista vuotta tai sitä ennen menee avioliittoon.*

Tämä laki, joka vastaa erittäin hyvin tieteellisen tutkimuksen tuloksia, on lisännyt vanhempien lapsilähtöisyyttä ja osaltaan vaikuttanut siihen, että 8-vuotiaiden itsesääntely ja myönteinen sosiaalinen käyttäytyminen olivat parempaa lapsilla kuin heidän vanhemmillaan vastaavanikäisinä. Tämä kävi ilmi vertailtaessa lapsia vuonna 1998 heidän vanhempiinsa vuonna 1968 (Pulkkinen, 2017).

On mielenkiintoista, miten kolmikantasuhteessa lapsi-vanhemmat-valtiovalta jännite valtionpaternalismin ja perheen autonomian periaatteen välille on taas noussut

keskusteluun lasten varhaishoitoa ja perhevapaiden järjestelyjä käsiteltäessä. On vaarana, että valtionpaternalismi sivuuttaa sekä perheen autonomian että lapsen oikeuksiin kuuluvan lapsen edun huomioon ottamisen. Tuntuu siltä, että edun tavoittelijat ovat talouselämässä ja että taustalla on piilotavoitteita, kuten ammattijärjestöjen intressejä, joista ei puhuta. Naisten työurakeskusteluun heijastuu sovinnainen näkemys siitä, että naisten työelämäkelpoisuus ajoittuu heidän hedelmällisyysikänsä. Se on vastoin tutkimustuloksia: naiset elävät keski-iässä kukoistavaa aikaa (prime time) ja säilyttävät pitkään elinvoimansa ja työkykynsä varsinkin, jos elinikäisen oppimisen mahdollisuuksia tarjotaan.

Valtion ja perheen tarjoamalla varhaiskasvatuksella on omat etunsa ja ongelmansa, mutta äiti on lapselle äiti eikä häntä varhaislapsuuden kehityksessä korvaa vaihtuvat työntekijät ja suuret lapsiryhmät. Perheen valinnanvapauden rajoitukset loukkaavat perheen autonomiaa ja oikeutta tehdä omat valintansa myös äidin ja isän tehtäväjoissa ja tehtävien ajoituksessa koko lapsuutta ajatellen.

Valtionpaternalismia tuskin voitaisiin kuvitella ihmisen elämänkaaren muihin vaiheisiin sijoittuvaksi kuin siihen, jolloin ihminen on heikoimmillaan, varhaislapsuudessa tai sairaana vanhuksena. Viimeksi mainitusta on esimerkkinä talousnäkökohtia peittelevä mantra, että kaikki vanhuksat haluavat asua kotonaan. Mantra on niin vahva, että sairaan vanhuksen oma ääni ei kanna sen yli. Vastaavanlaisia mantroja toistetaan lasten yhteydessä. Pienen lapsen ääni ei kanna sen yli, että hänen hoidostaan, hoitajastaan ja ylipitkistä hoitoajoistaan määrätään perheen ulkopuolelta, työelämästä käsin.

Lainsäädännössämme on jännitteitä lapsikäsitteilyn näkökulmasta koskien myös ikärajakysymyksiä. Juridisesti lapsuuden ja aikuisuuden raja on 18 vuotta niin lapsen oikeuksien sopimuksessa kuin kansallisessa lainsäädännössä. Puhekielessä sana lapsi ei tahdo taipua nuorisoikäisten tarkoittamiseen, mikä lisää lapsikäsitteilyn epäyhtenäisyyttä ja siirtää ajatukset pieniin lapsiin, kun lapsista puhutaan. Isot lapset ja heidän tarpeensa saatetaan unohtaa.

Muutamit esimerkit valaisevat ikärajojen sekavuutta. Täysi-ikäisyyteen eli 18 vuoden ikään kytkeytyy esimerkiksi tupakan ja oluen myyntiraja; rikosvastuukä on 15 vuotta. Alaikäisen oikeudet määritellään kehitystasoilla laissa potilaan asemasta ja oikeuksista (1992/785) ilman ikärajoja. Siinä todetaan, että alaikäisen potilaan mielipide hoitotoimenpiteeseen on selvitettävä silloin, kun se on hänen ikäänsä ja kehitystasoonsa nähden mahdollista. Jos alaikäinen ikänsä ja kehitystasonsa perusteella kykenee päättämään hoidostaan, häntä on hoidettava yhteisymmärryksessä hänen kanssaan.

Lain tulkinta lähinnä kai lasten seksuaaliterveyskysymysten takia on tehnyt esimerkiksi abortin teon lapselle mahdolliseksi ilman vanhempien tietoa. Valviran (tieto vuodelta 2015) mukaan lapsella on oikeus kieltää terveydentilaansa ja hoitoaan koskevien tietojen antamisen huoltajalleen tai muulle lailliselle edustajalleen, jos hän kykenee päättämään hoidostaan. Omakanta-palvelussa raja on vedetty 10-vuotiaisiin. Vanhemmat pääsevät siis nykyisin näkemään kanta.fi tiedostosta vain alle 10-vuotiaita lapsia koskevat terveystiedot. Kymmenen vuotta täyttäneillä täytyy olla pankkitunnukset, jotta heidän resepteistään ja muista terveyteen liittyvistä asioista voi saada tietoa. Menettely on herättänyt paljon kummastusta ja kritiikkiä ja siihen on ilmeisesti tulossa muutoksia.

Ikärajakysymys ponnahti esiin valinnanvapauslainsäädäntöä koskevan ehdotuksen yhteydessä, koska siinä alaikäiselle esitetään mahdollisuutta valita palveluntuottaja 12-vuotiaana itse, jos hän ikänsä ja kehitystasonsa puolesta kykenee päättämään hoidostaan ja huolenpidostaan. Ehdotus sisältää oletuksen, että lapselle on hyväksi, jos häntä jo varsin nuorena kohdellaan itsenäisenä yksilönä ja jos hänen palvelunsa nähdään erillisinä ja voidaan irrottaa muun perheen hoidosta. Laki lapsen huollosta kuitenkin sisältää vanhempien huolto- ja kasvatustasoon. On perheitä, joissa vanhemman kyvyt tarjota lapselleen ymmärtämystä, turvaa ja hellyyttä on vajavainen. Nyt esitetty lakimuotoilu ei

pohdi vanhempien kykyä eikä lapsen ja vanhemman suhdetta tai sen tukemista eikä lapsen etua vaan lapsen ominaisuuksia ja kypsyytää. Todettakoon, että aivotutkimuksen mukaan aivot saavuttavat aikuisen kypsyuden 25 vuoden iässä. Vasta sen jälkeen voidaan odottaa monipuolista harkintaa.

Opetustoimen lainsäädäntöä on puolestaan arvosteltu passiivisesta lapsikäsituksesta, mikä tarkoittaa sitä, että lapsi nähdään toiminnan kohteena eikä aktiivisena toimijana, jolla tulisi olla mahdollisuus vaikuttaa itseään koskeviin asioihin. Tästä on seurannut autoritaarista johtamista esimerkiksi koulujen lakkautuspäätösten yhteydessä, mikä on masentanut oppilaita ja heidän vanhempiaan ja todennäköisesti myös heikentänyt (varsinkin poikien) oppimistuloksia, kun seurauksena ovat olleet pitkät koulukuljetukset ja tutun yhteisöllisyyden hajoaminen.

Viime syksynä lukion ensimmäinen luokka otettiin koekaniineiksi ns. digitaalisen oppimateriaalin käytössä ilman materiaalien kunnollista tuotekehittelyä. Seuraavaksi otetaan koko ikäluokka sähköisten ylioppilaskirjoitusten koekaniineiksi vastustuksesta huolimatta. Kyse on kuitenkin näiden nuorten ainutkertaisesta lukioiästä.

Lapsikäsitksen hatarus opetustoimen lainsäädännössä tekee mahdolliseksi toiminnan, jossa tavoitteet ovat organisaatiokeskeisiä ja lapsen näkökulman ymmärtäminen on vähäistä. Eräässä koulussa kuudesluokkalaisten piti tehdä valintaa pakollisten oppiaineiden kesken yläkouluun siirryttäessä. Vaihtoehdot olivat tavanomaisia koskien vieraita kieliä ym. Kotitalouden valintaa ilmeisesti houkuteltiin nimeämällä vaihtoehdoiksi ”suussa sulavat jälkiruoat” ja ”äijäruoka”. Valinnat piti tehdä tietokoneella kotona alkaen klo 17. Oppilaat kilvan valitsivat ’suussa sulavat jälkiruoat’ ja viiden minuutin kuluttua opetusryhmä oli täynnä. Tämä aiheutti paljon pettymystä ja kielteistä asennoitumista yläkouluun siirtymistä kohtaan. Äijäruoka ei kelvannut kotitaloudessa vaihtoehdoiksi 12-vuotiaille pojillekaan.

Merkkejä muutoksesta on nähtävissä viime syksynä voimaan astuneissa Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa (OPH, 2014), jossa lapsikäsitys on lasta ja hänen yksilöllisyyttään ja osallisuuttaan arvostava. Tämä lapsikäsitys näkyy myös Taiteen ja kulttuurin saavutettavuuden parantamiseen tähtäävässä kärkihankkeessa, jossa lapsille on järjestetty harrastetunteja heidän omien toivomustensa pohjalta, ja eilen julkaistussa työryhmäraportissa: Jokaiselle lapselle ja nuorelle mahdollisuus mieleiseen harrastukseen (OKM, 2017). Maassamme on laaja yhteisymmärrys harrastusten kauaskantoisesta merkityksestä lapsille ja nuorille (Pulkinen, 2015). Harrastamisessa on pohjimmiltaan kyse välittämisestä, aikuisen ja lapsen tai nuoren turvallisesta vuorovaikutuksesta, joka perustuu yhteiseen kiinnostuksen kohteeseen. Tämä vuorovaikutus vahvistaa lapsen optimismia ja emotionaalista hyvinvointia.

Opetussuunnitelman perusteisiin sisältyvä lapsikäsitys on seuraava:

- *Perusopetus perustuu käsitykseen lapsuuden itseisarvoisesta merkityksestä. Jokainen oppilas on ainutlaatuinen ja arvokas juuri sellaisena kuin hän on. Jokaisella on oikeus kasvaa täyteen mittaansa ihmisenä ja yhteiskunnan jäsenenä. Tässä oppilas tarvitsee kannustusta ja yksilöllistä tukea sekä kokemusta siitä, että koulu yhteisössä häntä kuunnellaan ja arvostetaan ja että hänen oppimisestaan ja hyvinvoinnistaan välitetään. Yhtä tärkeä on kokemus osallisuudesta ja siitä, että voi yhdessä toisten kanssa rakentaa yhteisönsä toimintaa ja hyvinvointia.* (OPH, 2014, s. 15).

Tosin lapsioikeusjuristi Suviaanna Hakalehto (2016) huomauttaa, että ilmaisut aktiivinen toimija ja osallisuus eivät liiku samalla tasolla kuin lapsen näkeminen aktiivisena osallistujana omaa elämäänsä koskevassa päätöksenteossa ja toiminnassa lapsen oikeuksien sopimuksessa. Tämän näkökohdan esiintuominen vaatisi opetustoimen lainsäädännön tarkistamista sekä rehtoreiden ja opettajien täydennyskoulutusta.

Johtamistoimintaan vaikuttavat monenlaiset **määräykset ja suunnitelmat, eri ammattiryhmien saama koulutus ja toimintaperinteet sekä tulostavoitteet**. Palveluja lapsille ja perheille on paljon kunnan eri sektoreiden, seurakunnan, järjestöjen ja yksityisten tahojen tarjoamina, kuten on nähtävissä Haukkalan säätiön teettämästä selvityksestä *Lasten, nuorten ja perheiden palveluverkko Jyväskylässä* (Hallman & Karhinen-Soppi, 2015). Palvelujen järjestäjillä ja tarjoajilla voi olla hyvinkin erilaisia käsityksiä lapsesta ja palvelujen tarkoituksesta, jolloin ristikkäiset paineet kohdistuvat viime kädessä lapsiin. Lapsi voidaan nähdä esimerkiksi oppijana koulutusjärjestelmässä, potilaana terveydenhoitojärjestelmässä, kuluttajana kaupallisessa järjestelmässä ja tulevana yhteiskunnallisten ongelmien korjaajana, kuten työurien pidentäjänä, poliittisessa järjestelmässä.

Otan lopuksi esille Scharmerin ja Kauferin (2013) analyysin johtamisesta tulevaisuudesta käsin. Heidän mallinsa, joka on alun perin kehitetty taloudellisen kehityksen kuvaamiseen, sisältää tietoisuuden eri asteita monissa kysymyksissä. Se kuvaa siirtymistä minijärjestelmästä (joka huolehtii oman itsen hyvinvoinnista) ekojärjestelmään (joka huolehtii kaikkien hyvinvoinnista). Mallia on sovellettu eri tarkoituksiin, esimerkiksi perheen toimintatavan kehitykseen (Matthes, 2016).

Seuraavassa mallia sovelletaan palveluihin. Malli voidaan ajatella matriisiksi, jossa on neljä tasoa. Kutakin tasoa analysoidaan instituution tavoitteiden, asiakasta ja palveluntarjoajaa koskevien käsitysten, organisaation luonteen ja systeemin hallinnan kautta.

- 1.0 Panoskeskeisellä instituution tasolla lapsi, perhe tai muu asiakas nähdään passiivisena vastaanottajana ja palveluntarjoaja autoritaarisena, valtaa käyttävänä. Organisaatio on keskitetty eikä palautteen antomahdollisuutta ole.
- 2.0 Tuotoskeskeisellä instituution tasolla lapsi, perhe tai muu asiakas nähdään aktiivisena vastaanottajana ja palveluntarjoaja asiantuntijana. Organisaatio on hajautettu, ja palautetta annetaan viipeellä indikaattoreita kuvaamalla.
- 3.0 Asiakaskeskeisellä instituution tasolla lapsi, perhe tai muu asiakas on kumppani ja palveluntarjoaja rikastaa (fasilitoi) yhteistyötä ja ongelmanratkaisua. Organisaatio on verkostoitunut ja oppii sisäisestä palautteesta.
- 4.0 Uudistumiskeskeisellä instituution tasolla lapsi, perhe tai muu asiakas on yhdessä luova ja palveluntarjoaja on luova osallistuja ja valmentaja. Organisaatio on avoin ja innovaatioita tuotetaan pysyvällä ja avoimella palautejärjestelmällä. Tähän tapaan Linus Thorwalds kehitti 1990-luvulla jaettavan ja muokattavan tietokoneiden Linux-käyttöjärjestelmän.

Olisi tärkeää tiedostaa se, millä tasolla johtaminen ja sen pohjana oleva käsitys asiakkaasta (lapsesta, perheestä tai muusta palvelun saajasta) palvelua tarjoavalla organisaatiolla on. On tarpeen myös ymmärtää, että on pystyttävä liikkumaan joustavasti tasolta toiselle. Esimerkiksi opetuksessa tarvitaan eri tasoja riippuen siitä, mitä opetetaan, koska ne voivat pohjustaa yhdessä luomisen, innovatiivisen toiminnan mahdollisuutta. Opetussuunnitelman perusteet tavoittelee kolmatta ja eräin osin neljättä tasoa, mutta henkilöstön täydennyskoulutusta ei tämän muutoksen yhteydessä järjestetty. Siitä on seurannut kummallisuuksia koulutyössä, kuten hahmottomia ja lapsen kehitystasoon, perustietoihin ja ajankäyttöön nähden ylimitoitettuja tehtäviä. Tavoitteena tulisi olla tietoisuuden, keskustelun ja koulutuksen lisääminen kaikista niistä elementeistä, jotka määrittelevät toimintaa kullakin tasolla, ja niihin tulisi kiinnittää huomiota palveluntuottajaa valittaessa.

Yhteinen lapsikäsitys kunnassa ja maakunnassa edistäisi päätöksentekoa ja palvelujen järjestämistä. Lapsikäsitys on olennainen arvioitaessa päätöksenteon lapsivaikutuksia. Tiheä kilpailuttaminen esimerkiksi kehitysvammaisten hoidon järjestämiseksi, ei ota huomioon vaihtuvan hoidon vaikutuksia asiakkaisiin.

Haukkalan säätiö on ottanut vastatakseen lapsiohjelman laatimisesta Keski-Suomelle osana Lasten ja perheiden palvelujen muutosohjelmaa. Tavoitteena on

lapsikäsitteiden selkeyttäminen ja yhtenäistäminen, millä on vaikutusta siihen, kuinka lapsi- ja perhelähtöistä tai kuinka viranomaislähtöistä palvelujen järjestäminen on. Tämä puolestaan heijastuu kuntien ja maakunnan lapsiystävällisyyden asteeseen, mihin vaikuttavat muutkin seikat, kuten lapsiystävälliset työpaikat tai lapsiystävällinen kaavoitus ja kulkuväylien rakentaminen. Osana tätä prosessia on ”101 keskisuomalaista lapsitekoa”-ohjelma, joka on hyväksytty Suomen 100-vuotisjuhlavuoden ohjelmaan ja jossa kootaan kunnista hyviä esimerkkejä siitä, miten on toimittu eri-ikäisten lasten hyväksi. Uskomme maakunnan yhteisen lapsiohjelman edistävän johtamista ja yhteistyötä eri toimialojen välillä.

Lähteet

- Alliance for Childhood European Network Group (2017). The image of a child. www.allianceforchildhood.eu
- Grue-Sorensen, K. (1961). Kasvatuksen historia: Muinaisuudesta valistukseen. Porvoo: WSOY.
- Hakalehto, S. (2016). Lapsi- ja lapsuuskäsityksestä lapsen oikeuksien sopimuksessa. Lasten ja perheiden palvelujen muutosohjelma. Tieteellinen neuvosto, käsikirjoitus.
- Hallman, E. & Karhinen-Soppi, A. (2015). Lasten, nuorten ja perheiden palveluverkko Jyväskylässä. Haukkalan säätiö: www.haukkalansaatio.com
- Matthes, M. (2016). Improving the quality of childhood: What is wanting to emerge? In M. Matthes, L. Pulkkinen, B. Heys, C. Clouder and L. M. Pinto (toim.), Improving the quality of childhood in Europe (vol. 6, 142-157). Brussels: Alliance for Childhood European Network Foundation. www.allianceforchildhood.eu/publications
- OKM (2017). Jokaiselle lapselle ja nuorelle mahdollisuus mieleiseen harrastukseen – työryhmän raportti. 27.3.2017.
- OPH (2014). Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet. Opetushallitus: Määräykset ja ohjeet 2014:96.
- Paalasmaa, J. (2016). Maailman parhaat kasvatusajatukset. Helsinki: Into.
- Pulkkinen, L. (2015). Innostava koulupäivä: Ehdotus joustavan koulupäivän rakenteen vakiinnuttamiseksi. Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2015:6 <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-263-341-5>
- Pulkkinen, L. (2017). Human development from middle childhood to middle adulthood: Growing up to be middle-aged. (In collaboration with Katja Kokko.) London: Routledge (in press).
- Savolainen, M. (1984). Lapsen huolto ja tapaamisoikeus. Helsinki: Suomen Lakimiesliiton Kustannus Oy.
- Scharmer, O. & Kaufer, K. (2013). Leading from the emerging future: From Ego-system to Eco-system economies. San Francisco: Berrett-Koehler.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries. In M. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 25, pp 1-65). New York: Academic Press.